BO‘LAJAK HARBIY PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ismoilov Alisher
Osiyo xalqaro universiteti
pedagogika yo‘nalishi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23950534

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak harbiy pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Kasbiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlari aniqlashtirilib, har bir komponentni rivojlantirishda muammoli vaziyat, harbiy-kasbiy keys, munozara va refleksiv tahlil usullarining o‘rni asoslab berilgan. Muammoli ta’limni harbiy-pedagogik jarayonga joriy etishning bosqichli modeli va didaktik shart-sharoitlari taklif etilgan.
Kalit so‘zlar: harbiy pedagog, kasbiy kompetensiya, muammoli ta’lim, muammoli vaziyat, harbiy-kasbiy keys, tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и педагогические возможности применения технологий проблемного обучения в процессе формирования профессиональных компетенций будущих военных педагогов. Уточнены структурные компоненты профессиональной компетенции и обоснована роль проблемной ситуации, военно-профессионального кейса, дискуссии и рефлексивного анализа в развитии каждого из них. Предложены поэтапная модель и дидактические условия внедрения проблемного обучения в военно-педагогический процесс.
Ключевые слова: военный педагог, профессиональная компетенция, проблемное обучение, проблемная ситуация, военно-профессиональный кейс, критическое мышление, принятие решений.

Abstract. The article analyses the theoretical foundations and pedagogical potential of problem-based learning technologies in developing the professional competencies of future military educators. The structural components of professional competence are specified, and the role of problem situations, military-professional cases, discussion and reflective analysis in developing each component is substantiated. A stage-based model and the didactic conditions for introducing problem-based learning into the military-pedagogical process are proposed.
Keywords: military educator, professional competence, problem-based learning, problem situation, military-professional case, critical thinking, decision-making.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda harbiy-siyosiy vaziyatning tez o‘zgarishi, qurol-yarog‘ va harbiy texnikaning murakkablashuvi hamda axborot oqimining keskin ortishi harbiy kadrlar tayyorlash tizimiga yangicha talablar qo‘ymoqda. Bugungi ofitserdan nafaqat chuqur mutaxassislik bilimlari,

balki noaniq va o‘zgaruvchan sharoitda mustaqil fikrlash, shaxsiy tarkib bilan samarali muloqot qilish, uni o‘qitish va tarbiyalash qobiliyati ham kutiladi. Shu bois harbiy ta’lim muassasalarida pedagogik faoliyat olib boradigan, bo‘linmalarda jangovar tayyorgarlik va tarbiyaviy ishlarni tashkil etadigan harbiy pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ta’lim sifatini oshirish va mudofaa salohiyatini mustahkamlashni bir-biri bilan uzviy bog‘liq strategik vazifalar qatoriga qo‘ydi. Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish hamda mamlakat xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini kuchaytirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan[1]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda esa ta’limning sifatini ta’minlash va uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish bilan bog‘liq tamoyillar mustahkamlab qo‘yilgan[2]. Ushbu me’yoriy talablar harbiy ta’lim tizimida ham o‘qitish mazmuni va metodlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Shunga qaramay, harbiy o‘quv yurtlaridagi mashg‘ulotlarda tayyor axborotni bayon qilish va uni qayta so‘zlab berishga asoslangan reproduktiv yondashuv hali ham keng tarqalgan. Bunday yondashuv tinglovchida mustahkam nazariy bilim hosil qilsa-da, uni nostandart xizmat vaziyatlariga ko‘chirish, muqobil yechimlarni taqqoslash va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Natijada ta’lim natijalari bilan kasbiy faoliyat talablari o‘rtasida muayyan nomuvofiqlik yuzaga keladi. Ana shu ziddiyatni yumshatishning samarali yo‘llaridan biri sifatida muammoli ta’lim texnologiyalarini ko‘rsatish mumkin.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak harbiy pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muammoli ta’lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va ularni o‘quv jarayoniga joriy etishning bosqichli modelini taklif qilishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan. J.Raven kompetentlikni shaxsning motivatsiyasi, qadriyatlari va qobiliyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan, muayyan faoliyatni samarali bajarishni ta’minlovchi murakkab sifat sifatida talqin etadi[3]. I.A.Zimnyaya tayanch kompetensiyalarni ta’lim natijasining yangi paradigmasi deb hisoblab, ularning bilim, tajriba va qadriyatli munosabatlar birligida namoyon bo‘lishini asoslaydi[4]. A.V.Xutorskoy esa “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini farqlab, birinchisini ta’lim oluvchiga oldindan qo‘yiladigan talab, ikkinchisini esa shaxsning ushbu talabga mos ravishda egallagan sifati sifatida izohlaydi[5].

Muammoli ta’lim nazariyasining shakllanishida J.Dyuining fikrlash aktini muammoni his qilishdan boshlab farazni tekshirishgacha bo‘lgan bosqichli jarayon sifatida tavsiflagan qarashlari

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son.

[2] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.

[3] Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-Центр, 2002.

[4] Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.

[5] Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

muhim o‘rin tutadi[6]. Polshalik didakt V.Okon muammoli ta’limni ta’lim oluvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini rag‘batlantiruvchi vaziyatlarni tashkil etish, muammolarni qo‘yish va ularni hal etishda ko‘maklashish harakatlarining majmui sifatida ta’riflagan[7]. A.M.Matyushkin muammoli vaziyatning psixologik tabiatini tadqiq etib, uning markazida noma’lum narsani izlashga undovchi bilish ehtiyoji turishini ko‘rsatgan[8].

Muammoli ta’limni yaxlit didaktik tizim sifatida ishlab chiqishda M.I.Maxmutovning xizmatlari alohida e’tiborga loyiq. Olim muammoli ta’limni o‘qituvchi tomonidan muammoli vaziyatlarning tizimli yaratilishi va ta’lim oluvchilarning ularni hal etishdagi faol izlanuvchanlik faoliyatini uyg‘unlashtiruvchi rivojlantiruvchi ta’lim turi sifatida tavsiflaydi[9]. I.Ya.Lerner ta’lim mazmunining tarkibiy qismi sifatida ijodiy faoliyat tajribasini ajratib, uni muammoli bayon, qisman izlanish (evristik) va tadqiqot metodlari orqali shakllantirish mumkinligini asoslagan[10]. T.V.Kudryavtsev esa muammoli ta’limning tarixiy ildizlari va istiqbollarini tahlil qilib, uning rivojlantiruvchi salohiyatini alohida ta’kidlagan[11].

G‘arb pedagogikasida muammoli ta’limning amaliy shakli sifatida “muammoga asoslangan ta’lim” (Problem-Based Learning) keng tarqalgan bo‘lib, u dastlab H.Barrows va R.Tamblyn tomonidan tibbiyot ta’limi uchun ishlab chiqilgan[12]. D.Shyon esa “refleksiv amaliyotchi” konsepsiyasi orqali mutaxassis noaniq vaziyatlarda harakat davomida fikr yuritib, o‘z tajribasini qayta anglash orqali kasbiy jihatdan rivojlanishini asoslagan[13].

Mahalliy tadqiqotchilardan N.A.Muslimov kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqqan[14], O‘.Q.Tolipov va M.Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy jihatlarini yoritgan[15], R.Ishmuhamedov va hammualliflar ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash metodikasini taklif etgan[16]. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili muammoli ta’lim texnologiyalarining aynan harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonidagi o‘ziga xos imkoniyatlari hali yetarlicha tizimli o‘rganilmaganini ko‘rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida mavzuga oid falsafiy, psixologik-pedagogik va me’yoriy-huquqiy manbalarni nazariy tahlil qilish, xorijiy va mahalliy tajribani qiyosiy o‘rganish, ilmiy qarashlarni umumlashtirish hamda pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, faoliyatli va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim natijasini kasbiy faoliyat talablari nuqtai nazaridan

[6] Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
[7] Оконь В. Основы проблемного обучения. – М.: Просвещение, 1968.
[8] Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972.
[9] Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. – М.: Педагогика, 1975.
[10] Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974.
[11] Кудрявцев Т.В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: Знание, 1991.
[12] Barrows H.S., Tamblyn R.M. Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education. – New York: Springer, 1980.
[13] Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
[14] Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. … diss. – Toshkent, 2007.
[15] Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
[16] Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.

belgilash imkonini bersa, faoliyatli yondashuv bilimlarning faol izlanish jarayonida o‘zlashtirilishini, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa har bir tinglovchining individual imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalariga ko‘ra, bo‘lajak harbiy pedagogning kasbiy kompetensiyasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq beshta komponentdan iborat yaxlit tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir komponent muammoli ta’limning muayyan vositalari orqali samarali rivojlantirilishi mumkin (1-jadval).

1-jadval. Harbiy pedagog kasbiy kompetensiyasining komponentlari va ularni shakllantiruvchi muammoli ta’lim vositalari

Komponent	Asosiy mazmuni	Muammoli ta’lim vositalari
Psixologik-pedagogik	Harbiy jamoa psixologiyasini bilish, o‘qitish va tarbiyalash metodlarini maqsadga muvofiq tanlash	Tarbiyaviy nizolar asosidagi keyslar, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish
Harbiy-mutaxassislik	Mutaxassislik bilimlarini tushunarli va amaliyotga yo‘naltirilgan tarzda yetkazish	Taktik-pedagogik masalalar, muammoli ma’ruza
Kommunikativ	Shaxsiy tarkib bilan samarali muloqot, fikrni dalillar bilan asoslab bayon qilish	Munozara, “aqliy hujum”, rolli o‘yinlar
Tashkiliy-boshqaruv	Mashg‘ulot va bo‘linma faoliyatini rejalashtirish, cheklangan vaqtda qaror qabul qilish	Vaqt tanqisligi sharoitidagi vaziyatli topshiriqlar, loyiha ishi
Refleksiv	O‘z faoliyatini tanqidiy baholash, xatolardan xulosa chiqarish	Yechimlarni guruhda tahlil qilish, refleksiv kundalik, o‘zaro baholash

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, muammoli ta’lim vositalari kompetensiyaning alohida komponentlariga emas, balki ularning majmuiga ta’sir ko‘rsatadi: masalan, bitta keys ustida ishlash bir vaqtning o‘zida psixologik-pedagogik tahlil, guruhda muloqot va refleksiyani talab etadi. Bu esa muammoli ta’limning integrativ xarakterga ega ekanidan dalolat beradi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarini harbiy-pedagogik jarayonga joriy etishni to‘rt bosqichdan iborat model asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Birinchi, motivatsion-tayyorlov bosqichida o‘qituvchi tinglovchilarning bilim darajasini aniqlaydi va o‘rganilayotgan mavzuning kasbiy ahamiyatini ochib beradi. Bu bosqichda muammoli bayon metodi ustunlik qiladi: o‘qituvchi muammoni o‘zi qo‘yib, uni hal etish mantig‘ini namoyish etadi va shu orqali tinglovchilarga ilmiy fikrlash namunasini ko‘rsatadi.

Ikkinchi, izlanuvchan-tahliliy bosqichda tinglovchilar o‘qituvchi rahbarligida muammoni tarkibiy qismlarga ajratadi, farazlar ilgari suradi va ularni asoslaydi; bunda qisman izlanish, ya’ni evristik metod yetakchi o‘rin egallaydi. Uchinchi, amaliy-qarorlar bosqichida tinglovchilar real xizmat faoliyatini aks ettiruvchi keyslar ustida mustaqil yoki guruhda ishlab, muqobil yechimlarni ishlab chiqadi va ulardan eng maqbulini tanlaydi. Bu bosqich mazmunan tadqiqot metodiga yaqin turadi. To‘rtinchi, refleksiv-baholovchi bosqichda qabul qilingan qarorlar, ularning oqibatlari va

guruh faoliyati jamoaviy tahlil qilinadi, tinglovchilar esa o‘z yutuq va kamchiliklarini anglab yetadi.

Modelning amaldagi ko‘rinishini quyidagi misolda kuzatish mumkin. Tinglovchilarga shunday vaziyat taqdim etiladi: bo‘linmaga yangi kelgan chaqiriluvchi askar mashg‘ulotlarda sustkashlik qiladi, hamkasblari bilan muloqotdan qochadi, ayrim serjantlar esa unga nisbatan qattiqqo‘l choralar ko‘rishni taklif etmoqda. Tinglovchilar avvalo vaziyatning ehtimoliy sabablarini, jumladan, moslashuv qiyinchiliklari, oilaviy omillar yoki jamoadagi munosabatlarni farazlar shaklida aniqlaydi. So‘ngra har bir faraz uchun tashxis usullari, tarbiyaviy ta’sir choralari va ularning mumkin bo‘lgan oqibatlari ishlab chiqiladi. Yakunda guruhlar o‘z yechimlarini himoya qiladi, o‘qituvchi esa ularni psixologik-pedagogik asoslanganlik, qonuniylik va amalga oshirish imkoniyati mezonlari bo‘yicha tahlil qilishga yo‘naltiradi. Shu tariqa bitta topshiriq doirasida kompetensiyaning bir nechta komponenti bir vaqtda faollashadi.

Tahlil muammoli ta’lim texnologiyalarining samaradorligi qator didaktik shart-sharoitlarga bog‘liq ekanini ko‘rsatdi. Birinchidan, muammoli vaziyatlar mazmuni bo‘lajak harbiy pedagogning real faoliyatiga yaqin bo‘lishi lozim, aks holda tinglovchida topshiriqqa nisbatan sun’iylik hissi paydo bo‘ladi. Ikkinchidan, topshiriqlarning murakkablik darajasi muammoli bayondan mustaqil tadqiqotga qadar bosqichma-bosqich oshirib borilishi kerak. Uchinchidan, o‘qituvchi bilim manbaigina emas, balki izlanish jarayonini yo‘naltiruvchi fasilitator vazifasini ham bajarishi talab etiladi. To‘rtinchidan, baholash faqat yakuniy javobning to‘g‘riligiga emas, balki mulohaza yuritish jarayoni, dalillarning asoslanganligi va refleksiya sifatiga ham qaratilishi zarur.

Shu bilan birga, muammoli ta’limni joriy etishda ayrim qiyinchiliklar ham uchraydi. Ular jumlasiga muammoli mashg‘ulotlarni tayyorlash va o‘tkazish uchun ko‘proq vaqt sarflanishi, harbiy ta’limdagi qat’iy reglament va o‘quv rejasining zichligi, shuningdek, professor-o‘qituvchilarning bunday texnologiyalarni qo‘llashga metodik tayyorgarligi bir xil emasligi kiradi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun muammoli ta’limni an’anaviy mashg‘ulot shakllari bilan oqilona uyg‘unlashtirish, malaka oshirish kurslarida o‘qituvchilar uchun tegishli treninglar tashkil etish hamda harbiy-kasbiy keyslar bankini yaratish maqsadga muvofiq.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Bo‘lajak harbiy pedagogning kasbiy kompetensiyasi psixologik-pedagogik, harbiy-mutaxassislik, kommunikativ, tashkiliy-boshqaruv va refleksiv komponentlardan iborat yaxlit tizimdir. Muammoli ta’lim texnologiyalari tinglovchini bilimlarni faol izlash, muqobil yechimlarni taqqoslash va mas’uliyatli qaror qabul qilish jarayoniga jalb etgani bois ushbu komponentlarning barchasini kompleks rivojlantirish imkoniyatiga ega.

Taklif etilgan to‘rt bosqichli model, ya’ni motivatsion-tayyorlov, izlanuvchan-tahliliy, amaliy-qarorlar va refleksiv-baholovchi bosqichlar, muammoli ta’limni harbiy-pedagogik jarayonga izchil joriy etishning metodik asosi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu modelning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish hamda kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
4. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. … diss. – Toshkent, 2007.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
7. Кудрявцев Т.В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: Знание, 1991.
8. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974.
9. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972.